

Terwijl de Russen al voor de poorten van Berlijn stonden, hield Hitler een laatste afrekening: op de middag van 5 april 1945 besliste hij dat de Duitse theoloog en predikant Dietrich Bonhoeffer de oorlog niet mocht overleven. In de vroege ochtend van 9 april werd in het Beierse concentratiekamp Flossenbürg het vonnis voltrokken: Bonhoeffer werd, samen met vijf andere verzetsgenoten, opgehangen vanwege zijn betrokkenheid in de militaire samenzwering tegen Hitler, die onder meer had geresulteerd in de mislukte aanslag van 20 juli 1944 op zijn leven.

Bonhoeffer werd slechts 39 jaar. En toch kan hij gerekend worden tot de grootste theologen van deze eeuw. Zijn werk wordt wereldwijd vertaald en gelezen en is in zestien delen verzameld werk bijeengebracht. Van Korea tot Zuid-Afrika, van Chili tot Hongarije inspireert het de kerken in de verdrukking, voedt het de spiri-

Oorspronkelijke titel: Worte für jeden Tag
 © 1995 Chr. Kaiser Verlag/Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh
 © 1995 Nederlandse editie, inclusief het woord vooraf door Prof.dr. Frits de Lange: Uitgeverij Ten Have b.v., Baarn
 Nederlandse vertaling: Ton van der Worp
 Ontwerp omslag: Harm Meijer
 Typografie: Joop Meijssen
 Verspreiding in België: Uitgeverij Westland n.v., Schoten

ISBN 90 259 4618 6

Behoudens uitzondering door de Wet gesteld mag zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n) op het auteursrecht, c.q. de uitgeefster van deze uitgave, door de rechthebbende(n) gemachtigd namens hem (hen) op te treden, niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, hetgeen van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke bewerking.

De uitgeefster is met uitsluiting van ieder ander gerechtigd door derden verschuldigde vergoedingen voor kopiëren als bedoeld in artikel 17 lid 2 Auteurswet 1912 en in het K.B. van 20 juni 1974 (Stb. 351) ex artikel 16b Auteurswet 1912 te innen en/of daartoe in en buiten rechte op te treden.

VOORAF

tualiteit van individuele christenen en is het een gids in hun maatschappelijke engagement. In Europa en de Verenigde Staten is hij een van de meest becommentarieerde theologen en schrijven jonge academici nog steeds boeken met titels als 'The promise of his theology' (Charles Marsh, 1993). Wie was Dietrich Bonhoeffer en wat is het geheim achter zijn blijvende actualiteit?

Dietrich Bonhoeffer wordt als zoon van een bekend psychiater in 1906 geboren en groeit op in Berlijn, in een gegoed academisch milieu. Hoogbegaafd als hij is, lijkt hij voorbestemd voor een succesvolle academische carrière. Hij studeert theologie en wordt – na een jaar vicariaat in Barcelona en een jaar verdere studie in New York – docent aan de Berlijnse universiteit. We zouden hem wellicht als een beroemd professor hebben leren kennen, en niet als verzetsman en geloofsgetuige, als niet Hitler de

VOORAF

agenda van de wereldgeschiedenis had bepaald. Vanaf diens machtsovername, 31 januari 1933, staat Bonhoeffer's leven totaal in het teken van het verzet tegen het nazi-regiem. In zijn engagement is hij radicaal en onverzettelijk. Hij wordt een van de leidende figuren in de Belijdende Kerk, waarin zich de christenen verenigen die de kerk vrij willen houden van nazi-invloed.

Na in 1934 een jaar als predikant van de Duitse gemeente te Londen te hebben gewerkt, keert hij terug naar Duitsland om de leiding op zich te nemen van het predikantenseminarie van de Belijdende Kerk, in het Pommerense Finkenwalde. Daar ontstaat het boek *Nachfolge*, waarin het christen zijn wordt beschreven als radicale gehoorzaamheid aan de roep van Jezus. Maar ook het boek *Gemeinsames Leben*, waaruit in dit dagboek eveneens een aantal spreuken zijn opgenomen, stamt uit die tijd. Bonhoeffer be-

VOORAF

proeft in Finkenwalde met zijn studenten een vorm van christelijk communair leven, die zijn spiritualiteit merkbaar verdiept.

Nadat het seminarie op last van de Gestapo gesloten is, raakt Bonhoeffer steeds meer betrokken bij het burgerlijke en militaire verzet tegen Hitler. Dit omdat een aantal van zijn familieleden (een broer en drie zwagers) in het complot zitten, maar ook omdat Bonhoeffer teleurgesteld raakt in de lakse houding van zijn kerk tegenover de jodenvervolging. Bonhoeffer citeert echter in deze tijd onophoudelijk de dichter van het boek *Spreuken*: 'Doe uw mond open voor de stomme' (Spr. 31, 8). Ook zegt hij: 'Alleen wie voor de joden schreeuwt, mag gregoriaans zingen'. Bonhoeffer wil onder geen beding een innerlijke verdieping van het geloof zonder uiterlijk engagement, geen mystiek op kosten van de ethiek. In deze jaren begint Bonhoeffer ook te schrijven aan zijn *Ethik*, een boek

VOORAF

dat de concrete dilemma's en keuzes in het christelijk handelen tot inzet heeft. Ook uit deze – onvoltooid gebleven – studie zijn in het voorliggende boek passages opgenomen. In de zomer van 1939 krijgt Bonhoeffer de kans om aan de dreigende oorlog te ontkomen, als hij door vrienden wordt uitgenodigd om naar de Verenigde Staten te komen. Na twee weken gewetenstrijd in New York besluit hij echter om weer terug te keren, uit solidariteit met zijn volk en zijn kerk. In dienst van de Duitse contraspionagedienst, dekmantel voor het verzet, maakt hij onder meer reizen naar het buitenland om geallieerden te informeren over de geplande putsch en over de plannen van het verzet voor het na-oorlogse Duitsland.

Het complot wordt echter opgerold en op 5 april 1943 wordt Bonhoeffer gearresteerd. Hij wordt gevangengezet in de militaire gevangenis van Tegel. Van daaruit schrijft hij zijn beroemd

VOORAF

geworden brieven aan zijn vriend Eberhard Bethge, die ze na de oorlog heeft uitgebracht onder de titel *Verzet en Overgave*. Ze vormen niet alleen een monument van moed, geestelijke spankracht en geloof, maar ze bieden ook een aantal adembenemende, visionaire gedachten over de toekomst van het christelijk geloof in de westerse, geseclariseerde wereld. Bonhoeffer wenste de mondigheid van de wereld niet slechts als een bedreiging, maar als een uitdaging te beschouwen. Ook citaten uit deze brieven zijn in dit boek present.

Wie was nu uiteindelijk de echte Bonhoeffer: de erudiete theoloog en vrome christen, of de radicale verzetsman en mondige wereldburger? Hij was het blijkbaar allemaal tegelijk en dat zonder dat het één op kosten ging van het ander. 'Ik ben bang dat de christen die slechts met één been op de aarde durft te staan, ook slechts met één been in de hemel staat', schreef hij van-

VOORAF

uit de gevangenis aan zijn verloofde. De hier verzamelde teksten leggen van deze dubbele loyaliteit rekenschap af. Voor Bonhoeffer vormen het goddelijke en het wereldlijke een spanningsvolle eenheid, sinds ze in de ene mens Jezus Christus elkaar voorgoed hebben doordrongen.

De 'woorden voor elke dag' die hier door Manfred Weber zijn verzameld stammen uit verschillende boeken, meditaties en preken van Bonhoeffer. Wie zoekt naar een juiste *interpretatie* kan ze natuurlijk beter in hun oorspronkelijke verband, dan afzonderlijk lezen. Maar wie ze ter *meditatie* leest – en daartoe worden ze hier aangeboden –, merkt dat Bonhoeffers woorden vaak een verscholen, onvermoede rijkdom bezitten, die zich eerst prijsgeeft na aanhoudende overweging en zorgvuldig proeven. Zo strekt dit boek de aandachtige lezer wellicht tot heil.

Bonhoeffer zou ondertussen de laatste zijn, die

VOORAF

de verborgen kracht van zijn woorden met die van de bijbel zou willen vereenzelvigen. Maar de suggestie die hij in één van de hier volgende 'woorden' voor de bijbellezing doet (7 september), zou ter harte kunnen worden genomen en tot een geschikte leeswijzer voor dit hele boek kunnen worden omgesmeed: 'Het is vaak beter om weinig en langzaam in de Bijbel te lezen en te wachten tot het tot je is doorgedrongen, dan misschien wel veel van Gods Woord te weten maar het niet in je te "bergen".'

Frits de Lange

JANUARI

- 1 De dag is de grens van ons zorgen en bezig zijn. Hij is lang genoeg om God te vinden of te verliezen, om het geloof te behouden of in zonde te vallen of tot schande te geraken. Daarom schiep God dag en nacht, opdat we niet in het grenzeloze zouden dwalen, maar 's morgens al het doel van de avond vóór ons zouden zien.
- 2 Grootse plannen leiden ons altijd maar alleen daarheen waar we zelf zijn; maar we zouden ons slechts daar moeten laten vinden waar Hij is.
- 3 Er is in de hele wereldgeschiedenis steeds slechts één werkelijk belangrijk uur – het heden. Wie uit het heden vlucht, vlucht uit het uur van God.